

Олександр Білоусов, к. політ. н.

Одеський національний політехнічний університет

ПРОТЕСТНІ ДІЇ КІНЦЯ 2013 - ПОЧАТКУ 2014 РР. ЯК СПРОБА ДЕІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПОСТРАДЯНСЬКОГО СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Oleksandr Bilousov, PhD in political science

Odesa National Polytechnic University, Ukraine

PROTEST ACTIONS IN LATE 2013 - EARLY 2014 AS AN ATTEMPT TO DEINSTITUTIONALIZE POST-SOVIET SOCIAL ORDER IN MODERN UKRAINE

Problems of social interests inevitably encourage identification and solidarity of individuals. The interaction between various forms and manifestations of civil participation allows analyzing cooperation between its actors more clearly. The author determines impact of the protest movement on the prospects for further development of public participation in modern Ukraine. It is noted that in a process of conventional public participation the most prominent place is taken by public participation in formulation, adoption and implementation of state policy decisions. It is concluded that civil participation in modern Ukraine is developing mostly in this area. It is noted that various forms of civil participation developed in most parts of Ukraine in post-revolutionary period, where full-scale jurisdiction of Ukrainian state is preserved.

Key words: social interest, civil participation, protest movement, protest actions, conventional public participation, Ukraine.

Проблеми реалізації соціальних інтересів неминуче спонукають до ідентифікації та солідарності індивідів. Взаємодія між різними формами і проявами громадянської участі дозволяє більш рельєфно бачити і взаємодію між її суб'єктами. Соціальні розмежування стають чинниками громадянських практик, оскільки соціальні розколи, які спричиняють групову ідентифікацію, здебільшого мають соціально-політичний характер. Водночас, позаяк соціальні відносини виступають як конкретні взаємини людини та інституцій, у цій площині вирізняються статусні відносини, а розподіл соціальних статусів у суспільстві створює структурні розмежування, які, своєю чергою, впливають на реалізацію потреб людей.

Однак не завжди, з точки зору відомого українського дослідника О. Резніка, усвідомлення соціальних інтересів, спричинених соціальними розколами, стимулює громадянську активізацію. Лише коли важливість громадянського обов'язку переважає власні егоїстичні погляди на життя, з'являються передумови ідентифікації та солідарності з референтною групою, знижується міжособистісна недовіра, відбувається емоційне насичення особистісних відносин¹. Принципово важливо при цьому, що ступінь свободи дій як показник громадянськості практик визначається ступенем економічної незалежності індивідів, а інакше ці дії виражатимуть волю не стільки їх самих, скільки тих, від кого вони в даний момент отримали ресурс. Цілковито доведено, що завдяки незалежному соціоекономічному статусові індивід стає рішучішим. Це, своєю чергою, зумовлено накопиченням активістських ресурсів – наявністю вагомого практичного досвіду, навичок, що є важливим джерелом повторюваності дії.

Аналізуючи у контексті поставленої у даній статті мети – визначити вплив протестного руху на перспективи подальшого розвитку громадської участі в сучасній Україні, варто, перш за все, зазначити евристичну значущість основної тези дослідження, проведеного В. Степаненком. Вона полягає у тому, що «майданний» протестний рух і подальше громадянське повстання у лютому

¹ Резнік, О. (2011). *Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації*. Київ: Інститут соціології НАН України.

2014 р. були найрішучішими у новітній вітчизняній історії спробами деінституціоналізації пострадянського соціального порядку»¹.

Цілком обґрунтованою, на думку автора статті, є і постановка дослідницьких завдань, яку робить В. Степаненко: «Для розуміння перспектив щодо здолання пострадянського шляху залежності у розвитку країни необхідні відповіді на такі, поки що відкриті питання: 1) чи буде деінституціональний вибух майданного протестного руху, Революції гідності та триваючої війни за територіальну цілісність на Донбасі супроводжуватись одночасною інституціоналізацією нових цивільних правил, норм та цінностей та 2) наскільки дієвим буде суб'єктний фактор, а саме – конструктивний громадський тиск на владу та реальний попит на реформи з боку громадян»².

Дослідження, проведене Н. Бойко на основі залучення значного масиву соціологічних та статистичних даних останнього часу, засвідчило особливості використання інтернет-мережі в кризових умовах та в умовах АТО: «Як загальну основну тенденцію реалізації Інтернет-активності користувачів у 2014 р. можна означити збільшення потреби в отриманні новинної інформації, комунікації он-лайн та зменшення реалізації рекреаційно-розважальної активності в мережі. А значна активізація використання певних можливостей мешканцями Донбасу засвідчує важливу роль Інтернету у розв'язанні багатьох больових питань та проблем, які виникають у кризових умовах життя»³.

Як відомо, одним із основних інститутів демократії та, водночас, формою громадянської участі є участь громадян у виборах. Для сучасної України це має особливе значення – вибори повинні відігравати ключову роль в очищенні та оновленні інститутів державної влади в постреволюційний період та легітимації нової влади, як у сприйнятті самих виборців, так і світової спільноти.

Особливо гострою ця проблема є на тлі виборчої поведінки громадян, що склалася у попередні роки. Як зазначає з цього приводу український соціолог О. Вишняк, «...аналіз виборчої активності за роки незалежності свідчить про тенденції до загального постійного зниження чисельності потенційного електорату, рівня виборчої активності на парламентських виборах та тенденції до зниження виборчої активності на президентських виборах після 2004 р.»⁴.

До речі, цей же автор в іншому своєму дослідженні (яке також ґрунтується на аналізі величезного емпіричного матеріалу) відзначає, що більш активне застосування ІКТ не веде автоматично до змін електоральних симпатій: «Інтенсивна виборча кампанія з широким застосуванням телевізійної реклами та (вперше) використанням Інтернету не значно змінила розклад політичних сил у загальнонаціональному виборчому окрузі»⁵.

Позачергові вибори Президента України 2014 р. мали надзвичайне значення через те, що вони дозволили відновити повноцінність системи вищих органів влади після безпрецедентної за всю історію незалежності України кризи державності. Адже на той час тимчасово виконуючий обов'язки Президента України був певною мірою обмежений у своїх повноваженнях порівняно із чинним Главою держави. Зволікання чи навіть зрив виборів у період зовнішньої агресії створювали додаткові високі ризики для функціонування державного механізму та, як наслідок – для обороноздатності країни. До того ж, без обрання повноцінного Глави держави не могли бути оголошені позачергові вибори народних депутатів України, оскільки лише він має право видання указу про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України.

Проте, незважаючи на всі існуючі ризики, позачергові вибори Президента України, що відбулися 25 травня 2014 року в умовах безпрецедентних загроз самому існуванню української

¹ Степаненко, В. (2014). Громадянське суспільство і деінституціоналізація у постмайданній Україні. Київ: Інститут соціології НАНУ. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін, вип. 1 (15)*, 77.

² Степаненко, В. (2014). Громадянське суспільство і деінституціоналізація у постмайданній Україні. Київ: Інститут соціології НАНУ. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін, вип. 1 (15)*, 82.

³ Бойко, Н. (2014). Інтернет-активність користувачів в умовах соціально-політичної деструкції. Київ: Інститут соціології НАНУ. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін, вип. 1 (15)*, 170.

⁴ Вишняк, О. (2014). Динаміка потенційного та реального електорату України на парламентських та президентських виборах: 1994-2012. *Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг*. Київ: Інститут соціології НАНУ, 26.

⁵ Вишняк, О. (2014). Тенденції змін рейтингів політичних партій та блоків під час передвиборчих кампаній до Верховної Ради України у 2002-2012 рр. (на основі моніторингових опитувань) Київ: Інститут соціології НАНУ. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін, вип. 1 (15)*, 96.

державності, були визнані прозорими та чесними всіма міжнародними інституціями та остаточно спростували поширювані із зовні пропагандистські міфи щодо нелегітимності інститутів державної влади в Україні після усунення колишнього президента.

Як засвідчили дані протоколу Центральної виборчої комісії про результати виборів Президента України від 2 червня 2014 року, вибори відбулися на більшій частині території України (крім анексованих Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та окремих районів Донецької і Луганської областей, де вони були унеможливлені внаслідок зовнішньої агресії). За даними Центральної виборчої комісії, у голосуванні взяли участь понад половини виборців, зокрема у 20 із 24 областей України та м. Києві, ще у 2 – майже 50 %. Вибори проходили у гострій конкурентній боротьбі – за наявності 21 офіційно зареєстрованого кандидата. Обрання на них чинного Президента України вже у першому турі з результатом 54,70 % голосів¹ (тобто, більше половини виборців, що взяли участь у голосуванні), за оцінкою багатьох спостерігачів, засвідчило високу спроможність громадян до національної консолідації та політичного консенсусу.

Разом з тим, відомий український соціолог І. Бекешкіна застерігає від механічної екстраполяції результатів останніх президентських виборів: «Виборчий антагонізм Заходу і Сходу на президентських виборах 2014 р. майже зник, трансформувавшись у різницю між політично активним Заходом, зосередженим на одному кандидаті, і пасивним Сходом і Півднем, де значна частина громадян не бачить прийняттого для себе кандидата взагалі»².

Достатньо показовими щодо зростання рівня громадянської активності і політичної свідомості у певному сенсі стали й позачергові вибори народних депутатів України, що відбулися 26 жовтня 2014 року. Вони продемонстрували, зокрема, кардинальне падіння впливу політичних сил, що представляли колишню парламентську більшість внаслідок втрати народної довіри. За результатами цих виборів відбулося безпрецедентне, більше ніж наполовину оновлення персонального складу депутатського корпусу Верховної Ради України.

Характерно, що, за даними соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та Центром О. Разумкова у грудні 2014 року, більшість населення позитивно оцінює обрання на позачергових парламентських виборах до нового складу Верховної Ради України громадських активістів (позитивних оцінок – 59 %, негативних – 23 %) та військових, які брали участь у бойових діях на Донбасі (позитивних оцінок – 53 %, негативних – 27 %). Основна причина такої підтримки, за даними цього ж дослідження, – громадяни вважають, що саме ці депутати зможуть внести позитивні зміни у діяльність Верховної Ради³.

Надзвичайно важливою формою громадянської участі у виборах є громадський моніторинг виборчого процесу. Як зазначає Д. Арабаджієв, зважаючи на те, що моніторинг застосовується у різних сферах життєдіяльності людини, «специфіка громадського моніторингу виборів обумовлена його суб'єкт-об'єктивними, функціональними, технологічними та іншими характеристиками... До основних принципів, на яких базується процес громадського моніторингу взагалі і, зокрема, громадського моніторингу виборів, віднесено: неупередженість та об'єктивність, громадянську активність, соціальне партнерство, невторчання в процес моніторингу, інформаційну відкритість, відповідальність, визнання об'єктами моніторингу результатів громадського моніторингу, ефективність, гнучкість та політичну незалежність». Вельми характерно, що цей же автор доводить, «що ключовою функцією моніторингової діяльності є традиційна для неї інформаційна робота, що має як теоретичне, так і практичне значення, і спрямована на отримання відомостей, пов'язаних із конкретною проблемою, донесення, оприлюднення і поширення інформації для різних типів аудиторії»⁴. Крім інформаційної, ним виділено функції діагностики, прагматизації, прогностики, що, своєю чергою, так чи інакше також, безумовно, пов'язані з процесами обробки та поширення інформації.

Найвизначніше місце у процесах конвенційної участі громадян займає участь громадян у

¹ Протокол Центральної виборчої комісії про результати виборів Президента України від 2 червня 2014 року. <http://www.cvk.gov.ua/info/protokol_cvk_25052014.pdf>.

² Бекешкіна, І. (2014). Рік 2014-й: від президентських виборів до парламентських. До єдності чи роз'єднаності? Київ: Інститут соціології НАНУ. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін, вип. 1 (15)*, 86.

³ 100 днів після виборів: громадська думка післявиборчого опитування. <http://cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:03_02_2015>.

⁴ Арабаджієв, Д.Ю. (2014). *Громадський моніторинг за виборчим процесом в Україні*. Запоріжжя: Просвіта, 113-114.

виробленні, прийнятті та реалізації рішень державної політики. Серед фахівців з державного управління прийнято акцентувати увагу на тому, що відповідальність за впровадження державної політики (як, наприклад, у даному разі зазначає В. А. Шахов, «...несе адміністративний апарат. Це традиційна сфера державного управління, і таким чином, на цьому етапі державна політика набуває статусу державного управління»¹). Однак, не можна при цьому ігнорувати чинник громадянської участі на всіх етапах її розробки та, особливо, її інформаційний складник.

Одним із класичних стало визначення державної політики, дане канадським політологом Леслі Палом. У своїй хрестоматійній монографії «Аналіз державної політики» він визначає її «як напрям дії або утримання від неї, обрані державними органами для розв'язання певної проблеми або сукупності взаємно пов'язаних проблем»². Л. Пал підкреслює при цьому, що для опису та розуміння конкретної політики потрібне заглиблення в анатомію певної сфери суспільного життя, а її емпіричний зміст можна звести до трьох елементів – визначення проблеми, завдань та знарядь. Успіх державної політики, на його переконання, залежить від того, наскільки швидко визначено проблему (можливі проблеми, виклики та загрози) та впроваджено дії з її подолання. Проблема у державній політиці – це той суспільний негаразд, який потребує змін. Проблема може бути неочевидною, туманною, тому завдання фахівців полягає в тому, щоб розпізнати, визначити, дослідити її. Ціль – це те, заради чого виокремлюється проблема, вирішення якої передбачає досягнення конкретного результату. Визначення проблеми – серцевина політики, ключ до розшифрування її змісту та логіки. Цілі – це кінцевий стан або результати, які державні органи прагнуть досягти; політика охоплює стратегію і засоби такого досягнення³.

Вельми показово, що серед чинників вирішення проблеми Л. Пал на перше місце ставить саме інформаційний чинник. Він зазначає, що знаряддям (засобами) для подолання проблеми та досягнення мети є специфічні способи, за допомогою яких політика як реакція на проблему впроваджується в життя, а головними ресурсами знарядь політики є :

- центральність, тобто перебування в центрі інформаційних мереж, що охоплює надання та збір інформації, застереження і консультування;
- фінанси або гроші, за допомогою яких уряди можуть платити;
- влада, повноваження, здатність держави забороняти і дозволяти;
- використання власних державних організаційних засобів втілення політики в життя, тобто державні підприємства (можуть бути й вищі навчальні заклади державної форми власності)⁴.

Відтак, форми громадянської участі та активізація їх за допомогою сучасних засобів розвивалися у постреволюційний період на більшій частині території України, де зберігається у повному обсязі юрисдикція Української держави.

Зрозуміло, що, на превеликий жаль, на анексованих РФ територіях Автономної Республіки Крим та міста Севастополя і в тимчасово окупованих внаслідок російської агресії районах Донецької та Луганської областей ні про яку громадянську участь, як і демократію взагалі, наразі не йдеться.

Принципова правова оцінка з цього приводу була винесена у заяві Верховної Ради України від 21 квітня 2015 року «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» : «Російська Федерація своїми протиправними діями заподіяла нематеріальної шкоди Україні, порушуючи права громадян України в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, в Донецькій та Луганській областях. Зокрема, Російська Федерація неодноразово порушувала такі права громадян України як право на життя, право на повагу до честі і гідності, право не бути підданим катуванням, право не перебувати в рабстві або підневільному стані, право на свободу і особисту недоторканість, право на справедливий суд, право не бути покараним без закону, право на повагу до приватного і сімейного життя, право на свободу думки, совісті і релігії. ...Під час збройної агресії Російської Федерації проти України були вчинені численні воєнні злочини та злочини проти людяності».

Тому, питання порушення прав і свобод людини і громадянина на вказаних територіях та унеможливлення внаслідок цього громадянської участі мають стати, на думку автора статті,

¹ Ребало, В. А., Тертичка, В. В. (заг. ред.) (2000). *Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні*. Київ: Вид-во УАДУ, 26.

² Пал, Леслі А. (1999). *Аналіз державної політики*. Київ: Основи, 22.

³ Пал, Леслі А. (1999). *Аналіз державної політики*. Київ: Основи, 29-33.

⁴ Пал, Леслі А. (1999). *Аналіз державної політики*. Київ: Основи, 34.

предметом серйозного політико-правового аналізу та, відповідно, темою окремого наукового дослідження.

References

---

1. 100 dniv pislja vboriv: gromads'ka dumka pisljaviborchogo opituvannja. <http://cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:03_02_2015>.
2. Arabadzhev, D. JU. (2014). *Gromads'kij monitoring za viborchim procesom v Ukraini*. Zaporizhzhja: Prosvita.
3. Bekeshkina, I. (2014). Rik 2014-j: vid prezidents'kikh vboriv do parlaments'kikh. Do jednosti chi roz'jednanosti? Kiiv: Institut sociologii NANU. *Ukrains'ke suspil'stvo: monitoring social'nikh zmin, vip. 1 (15)*, 85-94.
4. Bojko, N. (2014). Internet-aktivnist' koristuvachiv v umovakh social'no-politichnoi destrukcii. Kiiv: Institut sociologii NANU *Ukrains'ke suspil'stvo: monitoring social'nikh zmin, vip. 1 (15)*, 163-172.
5. Pal, Lesli A. (1999). *Analiz derzhavnoi politiki*. Kiiv: Osnovi.
6. Protokol Central'noi viborchoi komisii pro rezul'tati vboriv Prezidenta Ukraini vid 2 chervnja 2014 roku. <http://www.cvk.gov.ua/info/protokol_cvk_25052014.pdf>.
7. Rebkalo, V. A., Tertichka, V. V. (zag. red.) (2000). *Derzhavna politika: analiz ta mekhanizm ii vprovadzhennja v Ukraini*. Kiiv: Vid-vo UADU.
8. Reznik, O. (2011). *Gromadjans'ki praktiki v perekhidnomu suspil'stvi: chinniki, sub'jekti, sposobi realizacii*. Kiiv: Institut sociologii NAN Ukraini.
9. Stepanenko, V. (2014). Gromadjans'ke suspil'stvo i deinstitucionalizacija u postmajdannij Ukraini. Kiiv: Institut sociologii NANU. *Ukrains'ke suspil'stvo: monitoring social'nikh zmin, vip. 1 (15)*, 75-85.
10. Vishnjak, O. (2014). Dinamika potencijnogo ta real'nogo elektoratu Ukraini na parlaments'kikh ta prezidents'kikh vborakh: 1994-2012. Kiiv: Institut sociologii NANU, *Ukrains'ke suspil'stvo: monitoring social'nikh zmin, vip. 1 (15)*, 23-43.
11. Vishnjak, O. (2014). Tendencii zmin rejtingiv politichnikh partij ta blokiv pid chas peredviborchikh kampanij do Verkhovnoi Radi Ukraini u 2002-2012 rr. (na osnovi monitoringovikh opituvan') Kiiv: Institut sociologii NANU. *Ukrains'ke suspil'stvo: monitoring social'nikh zmin, vip. 1 (15)*, 95-104.